

Урош ЂУРКОВИЋ

uros.durkovic@gmail.com

ПЛАВА ХУМАНИСТИКА И КЊИЖЕВНОСТ: РАЗМАТРАЊА НА ПРИМЕРИМА ИЗ САВРЕМЕНЕ СРПСКЕ ПОЕЗИЈЕ

Институт за српску културу
Приштина / Лепосавић

Апстракт: Синтагма *зелене студије* дуго је коришћена као синоним за екокритику као приступ проучавању књижевности. Свакодневно искуство, али и научна сазнања, упућују ипак на то да термин није сасвим адекватан: Земља није претежно зелена, већ плава планета. Питање вода неретко је било запостављено у екокритичким промишљањима, те би плава хуманистика (*blue humanities*) била екохуманистичка перспектива која хидролошке теме истиче као интерпретативно важне, и то не само кроз фигуре преноса, него кроз материјалност и однос са вантекстуалним светом. Након општег увода у плаву хуманистику, са посебним освртом на могуће повезаности са стручном и уметничком рецепцијом у оквирима српске књижевности, рад се заокружује екокритичком анализом песама савремених српских песника Петра Матовића („Међувршје“) и Ненада Јовановића („Чиста вода“).

Кључне речи: плава хуманистика, екохуманистика, екокритика, крипоетика, море, језеро, океан, природа, култура, Петар Матовић, Ненад Јовановић

Земља није зелена, већ плава планета: чак 71% њене површине покривено је водом, од чега је само 3% питко (Orpermann 2023: 11). На духовиту опаску да би Земљи више приличило да се заправо зове Вода (Бол 2013: 21), може се одговорити запитаношћу о разлозима и дометима овог изокретања. А подстицање преовлађујућег, антропоцентричног погледа на свет у односу на дистинкцију копно-вода, постоји и тамо где би требало да буде најмање добродошло – у еколошкој хуманистици (*environmental humanities*).¹

Иако је данас нешто ређе у употреби, крајем прошлог и почетком овог века се, као чест синоним за екокритику, користио израз „зелене студије културе“ (*green cultural studies*). Штавише, читави зборници радова и студијски курсеви насловљени су управо

¹ Важно је запазити да екологија, супротно популарном мишљењу, не представља само биолошку дисциплину која се бави заштитом животне средине, већ животном средином у целини: односима између организама и њиховог животног окружења (в. Ђурковић 2024: 9).

овом синтагмом. Тако се у основи једног академског поља, које је још увек у повоју, јавља идеја која је у супротности са екокритичким тенденцијама, које подразумевају усмеравање на свет који превазилази људско (*more-than-human-world*). То је посебно важно у односу на педагошку димензију екокритике где се, кроз развој самосвести и осетљивост за еколошка питања, истиче значај *одговорности*, наместо права узетих здраво за готово (Garrard 2012: 3). Тако неки публицисти заговарају тезу да природнонаучни појмови попут, на пример, *ацидификације океана* (повећање киселости морске воде услед апсорпције атмосферског угљен-диоксида), могу добити своје пуно препознавање и значење тек у књижевности (в. Magnason 2024: 69), јер књижевност представља посебно ефикасно поље сусрета између личног искуства пребојеног емоцијама и хладног научног жаргона. Екокритички приступ проучавању књижевног дела подразумева, стога, оспособљавање читалаца да се, кроз сусрет са текстом, врате вантекстуалној стварности као критички субјекти. Али и – може се додати – да ту стварност доживе не само кроз дух борбе за одрживији и праведнији свет, већ и кроз неговање перцепције, односно увиђање неуочених естетских својстава окружења.

А када је о личном искуству реч, неизоставном и за процес читања, повезивање, па и поистовећивање са непосредном животном средином далеко је лакше од сусрета са оним што је, попут подводног света, вишеструко удаљено. Осим присећања на готово па баналну чињеницу да је човек копнено биће, ваља се присетити и тога да се океан дуго посматрао као неисторијски и аполитички феномен, који поседује и нешто сасвим *ванземаљско* (Oppermann 2023: 26). Другим речима, ако је у традиционалној подели на природу и културу,² природа оно што превазилази људско али што се људском, кроз рад културе, потчињава, онда су акватични простори посебно удаљени. Они су необухватљиви, неприступачни, ненасељиви, негостољубиви, и опиру се *којненој лојници њоседништва* (Debrin 2021: 2), али представљају обитавалиште за читаве екосистеме живих бића неупоредивих са копненим светом, што представља изузетну потпору за допуне имагинације.

И не само што се у историји књижевности – од мита до савременог тренутка – могу препознати читави бестијаријуми подводног света, него су и неки од општепознатих, кључних момената историје културе – попут Одисејевих лутања и (библијског) Потопа – везани управо за упризорење воде. Плиније Старији одаје, на пример, посебно признање води приметивши како „Природа нигде не упушљава своју неуморну снагу с већом моћи него у таласима, надимању

2 О овој важној и сложеној теми више у Descola 2014. Видети и: „Идеја природе као места потиче из концепта природе као одвојеног ентитета – у њу се 'улази', у њој се 'борави'. Ако бисмо, међутим, прихватили да је све природа, укључујући и нас саме, онда не бисмо могли да изађемо из ње или се у њу/њој вратимо“ (Ćuković 2025: 107).

океана, плими и осеки, и – ако признамо истину – у брзим речним токовима, пошто овај елемент заповеда свима осталима“ (Плиније 2015: 373). Не треба изгубити из вида ни то да је за Талеса из Милета, као некога ко се сматра првим филозофом античке Грчке, вода била *arche* – темељ свега (в. Бол 2013: 112–113). Вода се, дакле, јавља и на самом почетку историје (западне) филозофије. Уз то, и повест планете, односно повест живота, јесте и прича *ѝраисконској океана* (в. Karson 2016: 10–18), те се митолошке, филозофске и религијске представе о прапочетку света често укрштају са природнонаучним разматрањима. Напослетку, колико год се то опирало интуицији, и сам је човек, заправо, вода (Бол 2013: 233). Тако је једна од важних екокритичких поука, која се надовезује на Мерло-Понтијеву феноменологију перцепције – то да се иза сваког текста налази неко тело, и то у својој материјалности.³

С обзиром на то на које је све начине и у каквом обиму вода присутна, у духу екокритике као приступа који преиспитује преовлађујуће, антропоцентричне погледе на свет, крајем прве деценије овог века јавила се потреба за редефинисањем њеног превасходно „зеленог“ статуса. Плава хуманистика отуда представља потребну исправку *зелених студија*, која хидросферу ставља у центар проучавања. И мада постоји више дефиниција плаве хуманистике, одређење Стива Менца,⁴ чија су истраживања утемељујућа⁵ за успостављање овог теоријског погледа, представља тренутно најопштије, али и најрепрезентативније одређење овога поља. Менцова дефиниција важна је како због обухватања и проучавалачких и уметничких пракси, тако и због истицања воде у свим њеним облицима. Уз то, овој поставци треба додати још једно ауторово гледиште о пожељним исходима проучавања плаве хуманистике, а то је да се, кроз успостављање нових појмова и метода, обогати веза између човека и хидросфере (Menz 2024: 4). С тим у вези, у складу с општим начелима екокритике треба истаћи да у плавој хуманистици није пре судан активистички импулс (иако нипошто није непожељан), већ увиђање нових интерпретативних доминанти и проучавалачких путева, који би расветлили оно што је било занемарено.

3 „Тијело је возило битка у свијету, а имати тијело, то за живо биће значи спојити се с одређеном средином, стопити се с извјесним пројектима и у њима се непрекидно ангажирати“ (Merleau-Ponty 1978: 97).

4 „Плава хуманистика обухвата сплет академских и уметничких дискурса који у средиште пажње постављају човеков однос према води у свим њеним облицима“ (Menz 2024: 17; превео аутор рада).

5 Менц је, штавише, творац појма *плава хуманисѝика*. И премда одбија такву врсту маркирања, истичући да је овакав теоријски поглед израз колективних напора и не инвенције већ повратку стварима (Menz 2024: 24), он јесте најзаслужнији за његово успостављање, с обзиром на то да га је први пут употребио (као *blue cultural studies*) у својој студији о Шекспиру 2009. године (Menz 2024: 17).

И мада Менц јасно и на више места апострофира значај воде у свим њеним видовима, убедљиво највише истраживачке пажње посвећује морима и океанима, те ту постоји значајан простор за нове увиде. Тај пут прате и други проучаваоци – од Дена Брајтона који, попут Менца, Шекспирово дело чита из угла океана (в. Brayton 2012), преко Серпил Оперман, која чини искорак утемељујући своја истраживања на концепту *новој материјализма* (в. Oppermann 2021), све до најновијих истраживања морских дубина инспирисаних феминистичком теоријом и концептима транскорпоралности (в. Alaimo 2025).⁶ Уз ово не треба превидети да постоји и појмовно разногласје, односно битка за преовлађујући термин у односу на само именовање плаве хуманистике, те различити проучаваоци исто поље деловања називају различито – тако се могу срести и термини: нова таласологија, хуманистичке океанске студије, теракватичне студије, хидрокритика, плава екокритика (Oppermann 2023: 2).

Наведеном се низу може додати још један термин – *криоидеџика* – који се одређује као бављење књижевноуметничким обликовањем онога што је везано за хладноћу у оквирима климатске поетике (Тошовић 2020: 17). И мада Бранко Тошовић, као творац овог термина, криопоетику сагледава пре на стилистичком, тематолошком и структуралистичком, него екохуманистичком плану, и сам Менц увиђа да је неопходно да *криосфера* буде интегрисана у плаву хуманистику (Menz 2024: 5). Криосфера као израз за оне делове Земљине површине у којима је вода у чврстом агрегатном стању, обухвата лед, глечере, снег, пермафрост, и од неизмерног је значаја за регулисање глобалне климе (в. Бол 2013: 64–67).

Овде се јавља још једно изненађујуће својство имагинирања воде у књижевности, коме није дато довољно пажње. У питању је њена крајње амбивалентна природа, која уједињује флуидност као основну метафору воде (Oppermann 2023: 22), али и смрти (Бол 2013: 174). Уз то, у духу идеје океана као радикалне другости примећено је, нарочито у систему фолклорног мишљења, како је вода граница људског и не-људског света, *свој* и *иуђеј*, што подразумева и низ повезаности са натприродним бићима (Вукмановић 2020: 253). Ова *аура мистерије* хидросфере препозната је посебно у научно-фантастичној књижевности (Жил Верн, Урсула Легвин, Станислав Лем, Артур Кларк), али може се пратити и у кључу увиђања читавог једног жанра: наутичке фикције (в. Cohen 2021), која би могла да ос-

6 Најједноставније речено, транскорпоралност представља онтолошко становиште у коме су границе људске телесности и окружења порозне, чиме се губе традиционалне границе између субјекта и света (Alaimo 2008: 237). Тело није изузето из своје животне средине, већ представља чвориште еколошких односа и материјалне размене. Ова субверзивна идеја, наслоњена како на теоријску мисао Бруна Латура тако и на читаву историју антрополошких изучавања, вишеструко је утицала на екохуманистику.

ветли специфичности приповедања Мелвила, Стивенсона, Конрада, Поа, као и мање маркантних аутора попут Пјера Лотија.

Ипак, најпознатије дело Хермана Мелвила *Моби Дик*, имајући у виду његов епски, енциклопедијски и авантуристички карактер, заслужује посебну пажњу плаве хуманистике – како као пример наутичке фикције, тако и као сјајна илустрација упризорења света који превазилази људско. Менц, штавише, нимало случајно овај роман назива *уршекстiom* плаве хуманистике (Menz 2024: 2). Другим речима, у неком хипотетичком канону текстова посвећених свету воде, ова књига заузела би централно место, а тиме комуницирала и са свим другим делима истог корпуса. Ту би посебно, у ширем контексту, била подстицајна сложена, али важна веза између Мелвиловог романа и природописа (*nature writing*), као жанра чија је литерарност постала неупитна тек заслугом екокритике.

Реактуелизација запостављених књижевних форми могла би се применити и на искуство српске књижевности, где би неки занемарени драгуљи, попут књиге сећања са елементима природописа Ивана Ђаје *Људи на води*, могли да добију рецепцију какву заслужују. Сличан статус могла би да имају и дела Михаила Петровића Аласа *Роман јећуље* и *У царстџву јусара*. Нека друга дела би пак могла да, у односу на концепте плаве хуманистике, добију нова читања. Тако би топос буре у *Живојџу* и *џрикљученијима* Доситеја Обрадовића могао да буде сагледаван у односу на упечатљиву епизоду са католичким прелатом, где се може наћи духовит дијалог у односу на ситуацију угрожености, у коме се поручује: толико смо риба појели да можемо да и ми будемо храна рибама. Надгорњавање између правог и кривога схватања вере поседује и траг антиантропоцентризма, а Доситеј, у духу просветитељства, афирмише садржај над формом: нека тело и припадне рибама, али душа неће.

У одређеним случајевима плава хуманистика може бити истраживачки подстицајна како у односу на форму, тако и на садржај. Репрезентативни пример за тако нешто могла би бити чувена рибарска еклога Петра Хекторовића *Рибање* и *рибарско џријоварање*. Такође, читава повест јужнословенских књижевности могла би се сагледавати и у односу на геопоетичке моделе који су повезани са хидролошким својствима. И док је већ било прилога о статусу Медитерана у српској књижевности (в. Шеатовић 2019), читав низ читања би се могао успоставити у односу на представљање река и језера.⁷ С изузетком Дунава, који се на различите начине – од антологија до индивидуалних промишљања⁸ – јавља као препознатљива

7 За ову идеју захваљујемо Теодору Мирковићу.

8 Овде ваља подсетити како на антологију *Дунав*, коју су уредиле Едита Кираљ и Оливија Спиридон, тако и на чувени *Дунав* Клаудија Магриса.

књижевна чињеница, своје читање би могле да имају и друге реке: Дрина, Сава, Морава.

Ипак, треба запазити да је у српској култури присутно већ неколико прилога који би се, на шири начин, могли повезати са плавом хуманистиком, премда не поседују такво самоодређење. Домаћу претечу проучавањима плаве хуманистике представља монографија Мирка Кривокапића *Поетска слика воде у Гејшеовом делу*, настала на основу рада на докторској дисертацији. Кривокапић се, истина, у својим проучавањима надовезује на незаобилазне ауторитете науке о књижевности (Велек и Ворен, Кајзер, Штајгер, Курцијус, Башлар), али воду не препознаје у њеној материјалности, већ кроз књижевно-уметничко конституисање. Вода је више од саме воде – она је симбол и мотив. Ипак, Кривокапић са пуним правом увиђа појаву новог епохалног односа према природи (Кривокарић 1974: 24), који далеко превазилази оквир његовог истраживања. Мада је Башларова поетика простора и феноменологија поетске слике, у комбинацији са психоанализом, заводљива перспектива за читање дела повезаних са плавом хуманистиком (и то посебно у односу на имагинацију елемената у књизи *Вода и снови*), његова мисао се само делимично подударе са екохуманистичким перспективама, јер у својој основи носи идеју замене. Тако је и Кривокапићева поетска слика одређена као мотив у историјској потврди, а не у односу на капацитете ван-текстуалног света који би могли да утичу на тумачење дела.

Сличан проблем постоји у антологији *Лирика воде* Милана С. Косовића, у којој изостаје не само било каква екохуманистичка перспективизација, већ и развијена књижевноисторијска свест. Похвално је што је приређивач покушао да историју српске поезије сагледава из хидроцентричног угла, али не и то што је то урадио кроз пуку акумулацију мотива, који, у поређењу примера, немају уједначени значај и статус. Вода у његовој антологији неретко представља споредан мотив, а оне песме у којима и постоји одступање, не долазе до изражаја јер су, метафорички речено, „преплављене“ лошим изборима. Уз то, Косовић је у свој избор уврстио како Бојићеву „Плаву гробницу“, одломке из *Службе Свештом Симеону и Горској вијенци*, тако и низ естетски упитних остварења. Оно што је, међутим, занимљива одлука, јесте додаток у коме се, након стихова, износи одломак из дела Васе Пелагића (Косовић 2002: 427), што може да буде користан путоказ за испитивања литерарности нефикционалних текстова и текстова блиских природописа, у српској култури.

Косовић у своју антологију уврштава и низ примера из народне књижевности, али без теоријске самосвести, која постоји у изванредној студији Ане Вукмановић *У шрапању за извир-водом*, посвећеној слици воде у јужнословенској усменој лирици. Иако не постоји експлицитно повезивање с екохуманистичким концептима, књига Ане Вукмановић могла би се вредновати и као пионирски допринос

проучавањима плаве хуманистике у нашој средини. Фокусирана на митску сферу, Вукмановић своје систематично и темељно написано фолклористичко истраживање заснива на репрезентативним примерима, где посебно ваља истаћи оне песме које, попут додолских,⁹ имају обредни карактер. Књига Ане Вукмановић је, уз поједине прилоге Лидије Делић, посвећене фолклорној метеопоезици (в. Делић 2025), један од ретких екохуманистичких доприноса проучавању српског књижевног фолклора.¹⁰

Плава хуманистика надахнута антрополошким истраживањима има посебан значај јер показује преплитање различитих епистемологија, где је оно што је обележено као *маијско* засновано на искуствености, на непосредном сусрету са светом. Тако је један од важних момената плаве хуманистике повратак свету, односно повратак доживљају који укључује не само могући вантекстуални оквир настанка дела, већ и искуство самих истраживача, који неретко деле личне животне детаље који обликују њихова истраживања. Ово виђење, између осталог, проистиче из закључка да је околина као појам нужно релациона и антропоцентрична, укореењена у културним и друштвеним процесима (Ћуковић 2025: 7). Тако је једна од могућности за изучавање океана сам осећај као категорија (Menz 2024: 132), осећај који, важно је истаћи, не подразумева произвољност нити реafirмацију импресионистичке критике, већ освешћивање материјалности света и дејствености (*agency*) околине, која се више не сагледава само као ресурс, већ оно што има и своју унутрашњу вредност, док се значење конституише у додиру човека и окружења. Кључна реч није више поседовање или објашњавање, већ сусрет.

Из тога разлога плава хуманистика се не може сводити на тематологију: у питању није пуко набрајање – дијахроно гомилање хидролошких мотива – него нови приступ тексту, ослоњен на екохуманистичке концепте, који преиспитују однос текстуалног и вантекстуалног света, и тим моментом представља новину која ће, овим приликом, бити илустрована неколиким примерима из савремене српске поезије. У питању није очигледан избор: активистичка поезија писана с експлицитним еколошким импулсом, већ песме које са екокритиком комуницирају у односу на књижевни поступак. Зато су ова читања мали оглед домета плаве хуманистике, тј. могућност која нипошто не треба да се прати као рецепт.

9 И мада постоје трагови разматрања кружења материје и хидролошког циклуса (в. Бол 2013: 24) у проучавањима плаве хуманистике, недостају студије које су примарно посвећене киши у књижевности. Ипак, вреди указати на неколико есејистичких узетака (в. Voman 2011; Barnett 2015), као и на књигу посвећену културној историји кише, на којој тренутно ради Лех Коњчак (Lech Kończak), директор Пољског института у Београду.

10 У хрватској проучавалачкој средини ипак је друкчија ситуација; ту посебно треба истаћи радове Сузана Марјанић, који се издвајају иновативношћу и темељношћу.

Међу „Међувршјем“ Петра Матовића

Међувршје, највеће вештачко језеро на Западној Морави, настало је за потребе изградње минихидроелектране. Ова информација није пресудна за разумевање истоимене песме Петра Матовића, објављене у запаженој збирци поезије *О садашњости и садашњивима*, али може бити значајна за њено екокритичко читање, посебно у светлу плаве хуманистике. Њој треба додати и досадашње критичке оцене Матовићеве поезије, која се сагледавала не само у кључу активирања чулности: значаја боја и звукова (Миленковић 164–165), већ и у контексту значаја аеросоли: „прашине, гриња, честица, електроклица, полена, песка, планктона“ (Ђуковић 2022: 122). Посебан осећај за нијансирање поетске слике, које Милица Ђуковић назива *поетским поенџилизмом*, видљив је и у песми „Међувршје“, која, иза стишаног, али не и сасвим сведеног израза, крије изненађујуће суптилности.

Једна од тих суптилности тичала би се статуса лирског субјекта и динамичног распореда просторних планова, што би се могло повезати и са техником монтаже. Почетна ситуација ниског лета чапљи упарује се са смрчама које се *руше* у језеро. Догађа се вишеструка игра светлости и одраза – крила доводе сенке на лица, док „конобар заљуља сунце / у бокалу“ (Matović 2021: 55). И мада је из прве строфе јасно где би лирски субјекат могао да се налази (с обзиром на то да је ногу подигао на ограду сплава), друга строфа носи нови низ сензација: друмске кривине, страх од понора, мирис дувана, *цвећанье* нафтних мрља и алги, као и муљ који притиска зид, док се, напоследку, пажња усмерава на катамаране с туристима. У последњој, трећој строфи, закључује се: „Ови људи траже природу, неки мир упамћен / из старих књига, изабрани изгон у непознато / – да се озелени сопство, помири са потребом / предаха“ (Matović 2021: 55). И након још једне игре светла – беласања воде по лицима – песма се завршава изузетним призором, који представља прави акустични пејзаж: крекет жаба као сидриште. Ово звучно стапање са природом представља врхунску утеху и одбрану од преплављености и ужурбаности савременог живота, кроз проналажење у нечему што је недискурзивно.

Изузетно је важно што се Матовић кроз целу песму луцидно поиграва не само перцепцијом, већ и дихотомијом природа–култура. Туристички излет – који делује као запис из свакодневице – пребојен је моментом древности, потрагом за наведеним миром упамћеним из *стариx књига*. Било да упућује на свете књиге или књиге које су на различите начине утемељене на пасторалној традицији, Матовић бриљантно указује на то да је представа о природи – а нарочито представа о идеалној природи, о жељеном и жуђеном окружењу – производ културе потврђен у древности. Ту следи још

један, ироничан слој: природа је дакле, попут саме песме, текстуална – јер је једини начин да се забележи сусрет с окружењем тај да се он наруши – да се од обиља утисака направи одабир. Матовић стога живописно предочава ток перцепције, који, кроз прегршт скривених одраза и игара светала, превазилази људско постојање.

Само је језеро попут, башларовски речено, ока природе – саморефлектујуће средине, која није антропоцентрична, већ геоцентрична категорија. Ипак, погледи и одрази погледа су непрестано укрштени, те су слике туриста приказане не у одразу ока, већ одразу наочара, које штите од *михољској леиша* – што представља још једну изванредно ненаметљиву информацију која временски уоквирује песму у рану јесен.

Упркос мноштву скривених огледала, у песми се не напушта људска фокализација, већ се поигравањем чулношћу и поетиком честица производи ефекат доживљености и живописности, а у њему посебан допринос имају персонификације, помоћу којих се поетска слика додатно динамизује, па тако муљ потуљено *ћуши*, док нафтне мрље и алге *цвећају*. Уколико су туристи у потрази за природом, односно миром упамћеним из старих књига, са каквом се онда природом срећу у односу на призоре загађења? и нарочито у односу на већ истакнуту, вантекстуалну информацију: са каквом *изворном* природом уколико је реч о *вештачком* језеру?

На овом месту се још једном показује неодрживост раздвајања природе и културе, као и неочекиване испреплетености у односу на појмове природног и вештачког, који само на први поглед могу да буду, по себи, вредносно утемељени (в. Сукović 2025: 135). Ту је такође присутна иманентна критика концепта пејзажа као „пасивне позадине људске активности“ (Сукović 2025: 74), те би сваки пејзаж, па и језерски пејзаж Међувршја, био конституисан кроз делање и кретање, али и, важно је и то запазити – кроз дугу историју.

Уколико се у једнотомном Речнику Матице српске потражи лексема *међувршје*, може се пронаћи следећа дефиниција: „земљиште, подручје, терен између планинских врхова“. Међувршје, дакле, самим својим именом носи причу сопствене историје – то је истовремено простор границе, али и простор који је оно што некад није био, и то управо кроз антропогени утицај, који је створио нови пејзаж, који се доживљава као да није историчан – као да је ту *одувек* био. Управо се на овом месту примећује важна екокритичка тема: превиђање историчности природе, а посебно историчности водених површина.¹¹ Живот у времену тако драстичних климатских промена, где се митска трајања обистињују за један живот (Magnason

11 Као вредан изузетак погледати Vanoli 2025. Такође, не треба изгубити из вида да се сама Рејчел Карсон, као једна од најважнијих личности за успостављање екокритике, стручно бавила поморском биологијом.

2024: 11), један су од показатеља *антропоцена* – нове геолошке епохе земље, у којој је кобан човеков утицај толико свепожимајућ да је неизбежан. И мада и даље не постоји стручни консензус о статусу самог појма у геологији, нити о (почетку) његовог трајања, утицај антропоцена на екохуманистику је неупитан, и посебно користан као полазиште за проблематизацију света књижевног дела.

Петар Матовић, међутим, премда то није ретко у делима повезиваним са екокритиком, не прибегава било каквом решењу које укључује тражену поруку или дискурс апокалипсе. Његова песма одражава језерске одразе о којима пише, те представља добар склоп књижевног поступка и садржаја, где сусрет субјекта са простором успоставља значење.

Прљање „Чисте воде“ Ненада Јовановића

То да је Ненад Јовановић један од најособенијих гласова савремене српске књижевности видљиво је и кроз специфичан доживљај материјалности у његовом делу, нераскидиво повезан с иронијом и елементима песничког хумора. У песничкој збирци *Каин и Абои*, *Авел* и *Косило* Јовановић на два места, у насловима, упућује на воду, и то у песмама „Вода“ и „Чиста вода“. Док се у првој песми језера зачудно приказују као кошчата новорођенчад, којима је дно база, а вода – суперструктура (Јовановић 2022: 93), свет „Чисте воде“ још је сложенији. Посматрана из перспективе плаве хуманистике, ова песма артикулише воду као уједно материјални, културни и онтолошки медијум који разоткрива антропоцен. Почев од слике милиона боца које, без поруке, плутају површином реке, Јовановић субвертира општепрепознатљив симбол, чиме комуникација бива замењена отпадом,¹² а простор воде је својеврсни архив испражњене цивилизације. На овај начин и само књижевно стварање, укључујући и простор песме, постаје секундарна сировина у општој циркулацији материје, где је – имајући у виду спомињање река – поништена разлика између сакралног и профаног простора. Карневалски смело Јовановић упарује запрљани Ганг као свету реку, са *свештовношћу* Дунава и канала Дунав–Тиса–Дунав, повезујући призоре воде са водом у човеку: транскорпоралним сузним каналима и постапокалиптичним приказом шпатула оториноларинголога на крају цивилизације. Општа атмосфера ругања катастрофи видљива је и кроз пародирање биополитике и процентуалног рачуна у односу на степен живости, односно, *мртвост* лирског субјекта, али на тај начин да и сам сјај сунца бива *широкав*. За разлику од одсјаја присутних у Матовићевој песми, овде је загађена и сама светлост, а са њом и сваки одраз који доноси.

12 О отпадоцену као облику антропоцена више у: Armiero 2023.

Упркос тотализујућој деградацији станишта и на дословном и на метафоричком плану, лирски субјекат ипак упућује на воду као универзалну и прелингвистичку материју, која претходи било каквим симболичким системима: „Воде / која не води ни ка једном сливу, / воде без полазишта и дестинације, / воде и воде и баш ни чега другог“ (Јовановић 2022: 101). Притом, овај низ наведен је као жеља лирског субјекта да, након смрти, остане жив у *извесном броју йроценатја*, како би могао да пије воду – чиме се афирмише пост-хуманистичка перспектива у којој је човек тек један од организама зависних од токова материје.

Такође, сродно Матовићевој песми, и овде је проблематизован не само однос између природе и културе, већ и чистог, односно за-прљаног, као такође културолошким и релационим пројекцијама. Тако лирски субјекат истиче како „укус воде потиче од примеса, / чиста H_2O је бљутави отров“ (Јовановић 2022: 101), док се у завршној строфи кроз обраћање води посредно обраћа самој песми, уз исказ прерушен у питање: „Одсуство / порука начинити бар онолико читким / колико су питке изворске воде?“ (Јовановић 2022: 102).

У целини, а посебно у односу на њен могући метапоетички карактер, ова песма уједињује флуидност као основну метафору воде, али се изнова враћа и на њену материјалност, која се гради асоцијативно. Хидросфера у Јовановићевој песми јесте простор у којем се преплићу екологија, политика, биологија и свакодневица, али и смисао са бесмислом, у коме је сама потрага благотворна као гутљај воде. И као што је *ајсолутилно чистија* вода штетна, тако је и поетски говор лишен успутности недовољан. На тај је начин Јовановић решио врло тежак задатак, драгоцен за плаву хуманистику – акумулацијом разоружати контаминацију и уврежена мишљења, потврђујући истовремено воду и као материјални и (пред)симболички ентитет.

Закључак

Плава хуманистика као потребна допуна (предоминантно зеленим) екохуманистичким перспективама, доноси нешто више од пуког регистровања тема и мотива. Уважавајући хоризонт ван-текстуалне стварности, али и материјалности, проучавања плаве хуманистике отварају незабележене капацитете текста. За разлику од традиционалнијих приступа читању, кључ није у ономе шта неко може да каже о води – него шта сама вода, у свим својим манифестацијама – може да каже човеку. Било да неко пише о (гео)политици и историји океана, подводним стаништима, олујама и ураганима, падавинама или залеђеним пределима, па и течностима у организму – свет воде није у књижевности говорљив само као оквир за дешавање или симбол, већ кроз своју окрепљујућу дословност. Читав

низ текстова би на тај начин могао да се чита у односу на одмак од метафоричности и враћања свету.

Песме Петра Матовића и Ненада Јовановића показале су како се теоријска становишта плаве хуманистике могу запазити и применити на малом текстуалном простору. Оно што обе песме издваја, уз песничке слике и вешто језичко обликовање, пуно обрта и изненађења, јесте што у оба примера постоји комуникација и са материјалношћу воде и са њеним симболичким својствима. Она су, штавише, представљена испреплетено, што је такође урађено са проблематизовањем традиционалне и неодрживе концептуализације света на природу и културу. И као што вода негира људске границе, тако обе песме вишеструко преиспитују читалачку перцепцију. Вода се у оба примера потврђује као нешто незаобилазно, али и као интригантна другост, која је и сасвим доступна и мистериозна. Иако је *нема*, она је, као једино изворно огледало – говорљива. Уз то, приказана су и два различита приступа: док је Матовић своју песму утемељио на утиску доживљаја и реалном језеру – а тиме и искуство њеног читања обогатио за ту спону – Јовановић пажњу усредсређује на воду као општост, поигравајући се, успут, познатим примерима назива река, што доноси нове слојеве значења и песнички хумор.

Имајући у виду истакнуте, већ постојеће иницијативе усмерене на везу књижевности и воде у српској култури (Мирко Кривокапић, Милан С. Косовић, Ана Вукмановић, Бранко Тошовић), као и низ актуелних проучавања плаве хуманистике, у оквирима српске књижевности могу се издвојити не само неуочени потенцијали појединачних дела, већ и читави токови традиције, који би могли да буду сагледавани из угла „плаветнила“. То би подразумевало неопходно увиђање *дејсјивености* воде – тамо где вода нема интерпретативну самосталност, односно – тамо где је само подразумевана или сведена на песничку слику – не може се говорити о погледу који афирмише идеје плаве хуманистике. Песме Петра Матовића и Ненада Јовановића репрезентативни су примери како се на уметнички успешан и екокритички подстицајан начин може проговорити и водом и о води.

Литература

- Alaimo, Stacy. *The Abyss Stares Back: Encounters with Deep-Sea Life*. Minneapolis and London: University of Minnesota Press, 2025.
- Alaimo, Stacy. "Trans-Corporeal Feminisms and the Ethical Space of Nature". *Material Feminisms*. Eds. Stacy Alaimo & Susan J. Hekman. Bloomington: Indiana University Press, 2008. 237–264.
- Armiero, Marco. *Otpadocen: priče sa globalne deponije*. Prev. Selma Tobudić. Tuzla: Rosa Luxemburg Stiftung Gesellschaftsanalyse und politische Bildung e.V. – Ured u Bosni i Hercegovini, 2023.

- Barnett, Cynthia. *Rain: A Natural and Cultural History*. New York: Crown Publishing Group, 2015.
- Brayton, Daniel. *Shakespeare's Ocean: An Ecocritical Exploration*. Charlottesville: University of Virginia Press, 2012.
- Бол, Филип. *H₂O: биографија воде*. Прев. Ана Имшировић Ђорђевић. Смедерево – Београд: Хеликс – Центар за промоцију науке, 2013.
- Boman, Patrik. *Rečnik kiše*. Prev. Zorana Đaković. Beograd: Službeni glasnik, 2011.
- Vanoli, Alesandro. *Istorija mora*. Prev. Julijana Vučo. Novi Sad: Akademska knjiga, 2025.
- Вукмановић, Ана. *У њирању за извир-водом: слика воде у јужнословенској усменој лирици*. Нови Сад: Академска књига, 2020.
- Garrard, Greg (ed.). *Teaching Ecocriticism and Green Cultural Studies*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2012.
- Делић, Лидија. *Глад, а срџска?: мали њојмовник – од фолклора до њрансхуманизма*. Нови Сад: Академска књига, 2025.
- Descola, Philippe. *Beyond Nature and Culture*. Translated by Janet Lloyd. Chicago: University of Chicago Press, 2014.
- Ђурковић, Урош. „Изазови књижевне екохуманистике“. *Лисџи: разлишњавања еколошке хуманисџике* 1.1 (2024): 9–21.
- Jovanović, Nenad. *Kain i Abot, Avelj i Kostelo*. Beograd: Arhipelag, 2022.
- Karson, Rejčel. *More oko nas*. Prev. Milenko Popović. Novi Sad: Kiša, 2016.
- Cohen, Margaret. *The Novel and the Sea*. Princeton: University Press Princeton, 2012.
- Косовић, Милан (прир.) *Лирика воде: изабране њесме о водама*. Београд: Интерпринт, 2022.
- Krivokapić, Mirko. *Poetska slika vode u Geteovom delu*. Beograd: Filološki fakultet, 1977.
- Magnason, Andri Snajr. *O vremenu i vodi*. Prev. Slobodan Damjanović. Beograd: Dereta, 2024.
- Matović, Petar. *O sadašnjosti i sedativima*. Novi Sad: Kulturni centar Novog Sada, 2021.
- Menz, Steve. *An Introduction to the Blue Humanities*. New York and London: Routledge, 2024.
- Merleau-Ponty, Maurice. *Fenomenologija percepcije*. Prev. Anđelko Habazin. Sarajevo: IP „Veselin Masleša“, 1978.
- Миленковић, Жарко. „Општа места наших живота“. *Дометџи*, 49.190/191 (2022): 163–167.
- Oppermann, Serpil. *Blue Humanities: Storied Waterscapes in the Anthropocene*. Cambridge: Cambridge University Press, 2023.
- Oppermann Serpil. “New Materialism and the Nonhuman Story”. Edited by Jeffrey Jerome Cohen, Stephanie Foote. Cambridge: Cambridge University Press, 2021: 258–272.
- Плиније Старији. *Исџорија њприроде: избор*. Прев. Јелена Мрђеновић. Београд: Досије студио, 2015.

- Речник Матице српске. *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- Sidney I. Dobrin. *Blue Ecocriticism and Oceanic Imperative*. London and New York: Routledge, 2021.
- Tošović, Branko. „Andrićeva kriipoetika“. Ur. Branko Tošović. *Kriipoetika Iva Andrića i ruskih nobelovaca*. Graz: Karl-Franzens-Universität Graz, 2020, 17–106.
- Čuković, Jelena. *Ljudi i okolina: proizvodnja prostora iz antropološke perspektive*. Beograd: Filozofski fakultet, Odeljenje za antropologiju i etnologiju – Dosije studio, 2025.
- Ђуковић, Милица. „Поетички поентилизам“. *Повеља: часопис за књижевност, уметност и културу*, 52.2 (2022): 119–125.
- Шеатовић, Светлана. *У залеђу Средоземља: Медитеран у модерној српској књижевности*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2019.

Uroš Đurković

*Blue Humanities and Literature: Reflections on Examples
from Contemporary Serbian Poetry*

Summary

The phrase *green studies* has long been used as a synonym for ecocriticism as an approach to the study of literature. Everyday experience, as well as scientific knowledge, however, suggests that this term is not entirely adequate: Earth is not predominantly green, but rather a blue planet. The issue of water has often been neglected in ecocritical reflections; therefore, the blue humanities can be understood as an environmental humanities perspective that foregrounds hydrological themes as interpretively significant – not only through figurative language, but also through materiality and the relationship with the extratextual world. Following a general introduction to the blue humanities, with particular attention to their possible connections with both scholarly and artistic reception within Serbian literature, the paper concludes with an ecocritical analysis of poems by contemporary Serbian poets Petar Matović („Međuvršje“) and Nenad Jovanović („Čista voda“).

Key words: blue humanities, environmental humanities, cryopoetics, sea, lake, ocean, nature, culture, Petar Matović, Nenad Jovanović

Примљено: 15. 2. 2026.

Прихваћено: 5. 4. 2026.